

- Herbert, M. a kol.: Poznáváme svět 2. Metodická příručka k prvouce pro 2. ročník základní školy. Praha, SPN 1992.
- Chlup O., Kubálek J., Uher J.: Pedagogická encyklopedie. I–III, Praha 1938–1940.
- Kasiková, H., Valenta, J.: Reformu dělá učitel. Praha, Sdružení pro tvořivou dramaturgiu 1994.
- Kriebel, O.: Praxe v činné škole. Velké Meziříčí 1930.
- Kučerová, S.: Má naše teorie přispívat k rozvoji alternativního školství. In: Pedagogická orientace 1995, č. 15, s. 94–99.
- Pike, G., Selby, D.: Globální výchova. Praha, Grada 1994.
- Průcha, J.: Alternativní školy v západní Evropě. Praha ÚIV 1991.
- Rýdl, K.: Pohledy na dánské školství aneb putování pedagogickým rájem. Praha 1993.
- Singule, F.: Současné pedagogické směry a jejich psychologické souvislosti. Praha, SPN 1992.
- Singule, F.: Americká pragmatická pedagogika. Praha, SPN 1990.
- Spilková, V. a kol.: K současnému pojetí didaktiky základní školy. Praha, UK 1994.
- Štech, S.: Škola stále nová. Praha, UK 1992.
- Valenta J. a kol. Pohledy. Projektová metoda ve škole a za školou. Praha 1993.
- Vrána S.: Základy nové školy. Brno 1946.

Volný čas dětí a mládeže ako pedagogický problém

Milan Darák

1. Volný čas dětí a mládeže ako pedagogický problém

Prenikavé a pre mnohých i prekvapujúce narastanie dĺžky voľného času vyvoláva problém jeho efektívneho využitia. Podľa H. Opaschowského (1991) sa voľný čas v nasledujúcich 10 rokoch stane vážnym problémom. Už dnes sme svedkami toho, že voľný čas akoby uniká ľuďom „pomedzi prsty“. V dôsledku neschopnosti adekvátneho zaobchádzania s mnohostrannou ponukou voľného času, jej využitia pre seba, je trávenie voľného času v súčasnosti viac ovplyvnené konzumom, reklamou a priemyslom voľného času než zmysluplnou aktivitou. Chorvátsky pedagóg A. Vukasovič (1996) v tom zmysle hovorí o kríze voľného času. Je len samozrejmé, že uvedené problémy voľného času dospelých ovplyvňujú i voľný čas detí a mládeže a neraz sťažujú jeho jednoznačnú charakteristiku.

Áké trendy charakterizujú voľný čas detí a mládeže v súčasnosti? Väčšina autorov (J. Grác 1991, B. Hofbauer 1993, L. Kráľová 1993 a ďal.) sa v odpovedi na položenú otázku zhoduje v tom, že pre voľný čas dorastujúcej generácie je typický:

- evidentný paradox, vyplývajúci z *rastúceho rozsahu* voľného času dospelých a jeho stabilizácie u detí a mládeže,
- demokratizácia a *rastúci dosah* voľného času, čo umožňuje vytvárať relatívne rovnaké šance pre každého mladého človeka,
- úsilie o získanie voľného času sa *presúva* z *extenzívnych* nárokov (koľko?) na *intenzívne* nároky (ako?),
- *vnútorná diferenciácia* voľného času prejavujúca sa v rozsahu, obsahu i formách záujmových aktivít:
  - a) prehlbujú sa *kontrasty* v disponovaní s voľným časom — pribúdajú jedinci frustrovaní nedostatkom voľného času ale i takí, ktorých charakterizuje nežiaduci nadbytok voľného času.
  - b) v *obsahu* sa diferenciácia prejavuje na jednej strane pasívnym ničnerobením, ako aj aktivitami s krajným vypätím fyzických i psychických síl,
  - c) výrazný je taktiež *posun v spôsobe* trávenia voľného času — od prirodzených foriem (rekreácia) k menej prirodzenám, charakterizovaným exkluzivitou a exotizmom,
- *komeracionalizácia* rozličných foriem trávenia voľného času navodzuje u mnohých mladých ľudí frustrácie z atraktívnosti ponúk a obmedzených finančných možností ich saturovania,
- u časti, najmä adolescentnej mládeže sa objavujú snahy *absolutizovať* voľný čas ako najvyššiu hodnotu a zmysel života.

Už zo zbežnej analýzy nastolených trendov vyplýva, že voľný čas detí a mládeže môže pre nich i spoločnosť predstavovať pozitívnu šancu, ale tiež priestor pre vznik mnohých problémov jedinca aj protispoločenského konania.

Žiaľ, *pedagogika* v našich podmienkach túto skutočnosť reflektovala *nedostatočne* a so značným časovým *oneskorením*. Absentuje najmä teoretická reflexia otázok voľného času v súčasnosti, s ohľadom na podmienky, možnosti i dôsledky jeho efektívneho *pedagogického využitia*.

Miesto záujmových aktivít v koncepcii pedagogiky voľného času

Ktoré *problémy* by mala pedagogika voľného času riešiť vo vzťahu k záujmovým aktivitám detí a mládeže:

1. V súvislosti s upresňovaním obsahu pojmu „voľný čas“ je potrebné, aby sa pedagogika voľného času *zbavila jednostranného* (iba sociologického prístupu k voľného času detí a mládeže a chápala túto dimenziu širšie, využívajúc predovšetkým *psychologický uhol pohľadu*. V tom zmysle je treba voľný čas analyzovať nielen objektívne — t. j. obsahom voľnočasových aktivít, ale i subjektívne, ako čas „pre seba“ a významnú auto-regulačnú hodnotu.

2. Voľného času se nemožno účinne zmocniť le jeho rozmnožovaním, ale najmä *racionálnym využívaním*. Preto sa od pedagogiky voľného času očakáva rozpracovanie *konceptie prípravy dorastajúcej generácie k adekvátnemu zaobchádzaniu s voľným časom*. Jej súčasťou by mali byť alternatívne modely výchovného pôsobenia, konkrétne metodiky záujmových aktivít charakterizované zaujímavým obsahom, optimálnym rozsahom, efektívnymi formami a metódami činnosti zohľadňujúcimi špecifiká práce s deťmi v čase ich voľna.
3. Najväčšiu časť aktivít vo voľnom čase predstavujú *záujmové aktivity*. Z pedagogického hľadiska ich možno chápať ako jeden z *čiastkových cieľov* výchovy vo voľnom čase. Ich význam zdôrazňujú i nemecké výskumy (H. W. Opaschowski, 1991), podľa ktorých až 90 % záujmových aktivít z detstva sa reprodukuje v dospelosti.

Rešpektujúc súčasnú úroveň psychologického a sociologického poznania v tejto oblasti, uplatňujúc pritom hľadisko pedagogiky voľného času chápem záujmové aktivity ako *činnosti, pomocou ktorých jedinec uspokojuje svoje záujmy v rôznych oblastiach spoločenského života* (v práci, škole voľnom čase). Predmetom ďalších mojich úvah bude len tá časť záujmových aktivít, ktoré deti a mládež realizujú vo svojom voľnom čase.

Vo všeobecnosti pojem voľnočasové záujmové aktivity presahuje podľa väčšiny autorov sociológiou vymedzený pojem „voľný čas“ (čas mimo práce a povinnosti) a približuje sa jeho *psychologickej charakteristike* (subjektívne prežívaný voľný čas, čas pre seba). Voľnočasové záujmové aktivity potom podľa Hoffbauera, Bláhu, Brindzu, Bartoša, Kučeru, Kratochvílovej, Holinovej, Filipcovej, Rotterovej, Čápa a mnohých ďalších zahŕňajú najmä oblasť *rekreácie, odpočinku, zábavy, dobrovoľného vzdelávania a sociálnej komunikácie*. V praxi sa najčastejšie realizujú formou pravidelnej, príležitostnej a individuálnej činnosti, buď organizovanej, čiastočne organizovanej alebo neorganizovanej.

Pedagogický prístup k záujmovým aktivitám sa však nemôže vyčerpávať akceptovaním prvku individuálneho zážitku. Rovnaký dôraz je treba klásť i na *pedagogicky usmerňované podnety* pre vzbudzovanie a rozvoj žiaducich záujmových aktivít. Dôležité však je, aby deti vplyv týchto intencionálnych podnetov *nepociťovali ako organizovaný nátlak*, ako niečo vonkajšie a cudzie, ale naopak, ako vieru, nádej vo vlastné sily, priestor pre seba, pre slobodnú a dobrovoľnú realizáciu vlastných záujmov.

4. Pedagogická hodnota záujmových aktivít spočíva ďalej v tom, že ako účinný *prostriedok intenzifikácie výchovy* rozširujú počet a hodnotu podnetov pre komplexný rozvoj osobnosti detí a mládeže. Tieto skutočnosti

potvrdzujú i autori mnohých výskumov, z ktorých uvediem aspoň Rogersa, Blooma, Millera, Lapiňského, Senku, Čečeru, Harkeovú, Rotterovú, Čápa, Pružinskú a mnohých ďalších. Čiastkovými výsledkami to potvrdzuje i náš experiment.

V tom zmysle stojí pred pedagogikou voľného času aktuálna úloha *rozpracovať modely výchovy jedinca* so škálou výrazných osobnostných vlastností a funkcií, najmä nonkognitívnych. Jej zmyslom je príprava mládeže tvorivej, adaptabilnej, zodpovednej, schopnej kooperovať a vytvárať hlbšie sociálne vzťahy.

5. Veľká časť aktivít detí a mládeže vo voľnom čase má žiaľ, *protispoločenský charakter*. Aj keď tieto aktivity nemusia mať vždy zájmovú povahu, väčšina z nich sa realizuje vo voľnom čase. Z uvedeného dôvodu nemôžeme ani ja obísť tento zložitý komplex problémov.

K najfrekventovanejším nežiaducim aktivitám detí a mládeže v súčasnosti možno zaradiť:

- a) činnosti *sebapoškodzujúce až sebazničujúce* (závislosť na fajčení, alkohole a ostatných drogách, hrách a televízii, prostitúcia, sebevraždy a pod.),
- b) *delikvenciu* a trestnú činnosť detí a mládeže namierenú proti iným osobám a ich majetku,
- c) aktivity súvisiace s členstvom v rôznych *extrémistických skupinách*.

Vznik uvedených javov podmieňuje mnoho príčin: sú to najmä nedostatky v rodinnej výchove, absencia pozitívnych hodnôt a čoraz výraznejší deficit pozitívnych možností trávenia voľného času. Z tohto hľadiska môže potom rozvoj mnohostranných voľnočasových záujmových aktivít pôsobiť ako účinný *prostriedok prevencie a prevýchovy*.

3. Systém rozvoja voľnočasových záujmových aktivít detí a mládeže a jeho perspektívy

Funkciu darcovstva ideí, inšpirátora, ktorý poskytuje prvé podnety pre záujmové aktivity detí, plní v prvom rade *rodina*. Dokazujú to i početné výskumy, v ktorých rodina vystupuje, popri priateľoch, ako najfrekventovanejší *zdroj impulzov* pre záujmovú činnosť vo voľnom čase. Rodina môže v tomto smere rozvinúť najmä emocionálne dispozície dieťaťa, jeho väzby k rozličným druhom záujmových aktivít.

V súčasnosti sa vo všeobecnosti uznáva význam *školy* pre vývin záujmov a rozvoj záujmových aktivít detí a mládeže. Vplyvom školského vyučovania však vzniká, ako to zdôrazňujú nemeckí autori H. Schiefele a M. Prenzel

(1991), len nepatrný počet záumov detí, a to aj napriek bohatosti a zaujímavosti podnetov. Som presvedčený, že moderná škola má byť nielen priamym iniciátorom rozvoja záumov na vyučovaní, ale i *podnecovateľom* záumových aktivít v čase mimo vyučovania. Svetový trend presadzuje *ideu integrácie* školskej a mimoškolskej výchovy. Podľa výsledkov nášho výskumu (M. Darák, 1996) je však angažovanosť učiteľov v oblasti záumových aktivít na škole veľmi nízka (najmä u učiteľov ZŠ). Zásadné zmeny by mali nastať i v *príprave pedagógov voľného času*. Prikláňam sa k tým názorom, ktoré požadujú vysokoškolskú kvalifikáciu vychovávateľov.

Bohaté tradície majú a pozitívne výsledky dosahujú i v účasných zložitých podmienkach rôzne *voľnočasové inštitúcie a zariadenia* pre deti a mládež. Ide o široké spektrum inštitúcií, ktoré pôsobia ako otvorený systém. Tvoria ho:

- *rodina*,
- *škola* a školské zariadenia (školské družiny, kluby detí, šk. strediská ZŠ, domovy mládeže),
- *mimoškolské výchovné zariadenia* (centrá VČ, detské a mládežnícke organizácie, spoločenské organizácie dospelých, kultúrno-osvetové zariadenia, masovokomunikačné prostriedky a i.),
- *cirkev* a cirkevné organizácie a zariadenia,
- *družstevné organizácie* a zariadenia,
- *súkromné organizácie* a zariadenia,

Z údajov, ktoré publikovala JUVENTA (M. Slavíková, M. Paulíková 1994), vyplýva, že v šk. roku 1992–93 pracovalo na Slovensku 132 zariadení pre deti a mládež. V týchto zariadeniach mohli deti rozvíjať svoje záujmy v 4 537 záumových útvaroch. Pravidelne sa do ich činnosti zapájalo 68 456 detí a mládeže (86 % detí do 15 rokov a 14 % nad 15 rokov). Z celkového počtu 797 058 detí do 15 rokov to však predstavovalo len 7,3 % (58 840 detí). Žiaľ, ich počet od roku 1989 sústavne klesá. A znižujú sa i počty záumových útvarov a výška finančných prostriedkov na ich činnosť.

Záumové zariadenia u nás v súčasnosti stavajú na osvedčených a tradičných formách činnosti. Zároveň však badať i úsilie tvorivým spôsobom zužitkovať pozitívne skúsenosť zahraničných zariadení podobnej povahy. Ich činnosť charakterizuje niekoľko podstatných znakov (V. Bartoš, J. Bártová 1995, L. Kráľová 1993, B. Hofbauer 1993 a ďal.):

- pôsobnosť v *prirodenom prostredí detí*,
- utváranie priestoru pre rozvoj spontánnych, ale *záumovo orientovaných* aktivít,
- *zapájanie dospelých*, najmä rodičov detí do organizovania záumových aktivít,
- *škola* viac než doposiaľ *otvára* svoje priestory i ľudské zdroje pre záumové aktivity detí i dospelých, stáva sa tak nielen vzdelávacím, ale i kultúrnym centrom obce, mesta, regiónu,
- presunom kompetencií na obecné a mestské zastupiteľstvá sa presadzuje *gestorstvo obcí* alebo mestských častí ako jednej z perspektív rozvoja záumových aktivít,

- *financovanie* záujmových aktivít býva *viaczložkové* — okrem štátu sa na ňom podieľa i obec, sponzori, rodičia a pod.,
- vyššie uvedené trendy rátajú s uplatnením zásady *autonómie* zariadení voľného času nie pre vlastné výhody, ale pre svoju flexibilitu.

Vo svojom článku som sa usiloval naznačiť niektoré smery zmysluplného rozvoja záujmových aktivít detí a mládeže z hľadiska *pedagogickej vedy* i voľnočasových *inštitúcií*. Predovšetkým však bude zodpovedať tomu, ako rodičia, učitelia pedagógovia voľného času a miestne orgány pochopia význam tejto oblasti výchovnej práce a od toho, ako dôsledne budú tento fakt zavádzať do života a výchovnej praxe.

Literatúra:

- [1] Bartoš, V. — Bártová, J.: Koexistencia výchovy mimo vyučovania a rodinné péče. *Vychovávateľ*, 4. 7–8, 1995.
- [2] Darák, M.: Špecifiká záujmových aktivít detí a stredoškolskej mládeže. In: *Zájemové aktivity detí a mládeže*. Prešov, ManaCon 1996.
- [3] Grác, J.: O voľnom čase mládeže na rozhraní našej doby. *Mládež a spoločnosť*, č. 1, 1991.
- [4] Hofbauer, B.: Nove pohľady na voľný čas — oblasť výchovy detí a mládeže. I. *Pedagogická revue*, č. 9–10, 1993.
- [5] Kráľová, Ľ.: Súčasné tendencie vo vývoji voľného času ako spoločenského fenoménu. *Vychovávateľ*, č. 9–10, 1993.
- [6] Opaschowski, H. W.: Freizeit und Pädagogik. In: *Pädagogik München*, Ehrewirth 1991.
- [7] Schiefele, H. — Prenzel, M.: Motivation und Interesse. In: *Pädagogik München*, Ehrewirth 1991.
- [8] Slavíková, M. — Paulíková, M.: *Analýza centier voľného času na Slovensku*. Bratislava, Juventa 1994.
- [9] Vukasovič, A.: *Výchova vo voľnom čase — dôležitý predpoklad premeny vo výchove*. *Vychovávateľ*, č. 7–8, 1996.

Výchovné a vzdelávacie programy pro romské děti (Možnosti multikulturní výchovy)

Jaroslav Balvín

Účastníci mezinárodní konference v Aténách, která se konala 6.–9. dubna 1995 na téma „Vzdělání Romů — pokrok ve vyučování“, se shodli na tom, že „pokrok ve vzdělání je rozhodujícím faktorem v pokusu zlepšit postavení Romů ve všech oblastech“. Na konferenci byly předloženy teoretické